BOBUR HAYOTIY SABOQLARI ASOSIDA YOSHLARDA IRODA VA MATONATNI SHAKLLANTIRISH

Sayyora Jabborova
Osiyo xalqaro universiteti magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.24144239

Annotatsiya. Ushbu tezisda Zahiriddin Muhammad Boburning murakkab va sinovlarga boy hayot yo'li, uning mag'lubiyatlardan so'ng qayta qad rostlash tajribasi hamda "Boburnoma" asarida aks etgan axloqiy-tarbiyaviy qarashlari tahlil qilinadi. Bobur shaxsiyatidagi iroda, sabr-bardosh, ahdga sodiqlik va o'z-o'zini nazorat qilish fazilatlarini zamonaviy yoshlar tarbiyasida qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi, amaliy pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: Bobur, "Boburnoma", iroda, matonat, sabr-bardosh, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy meros, shaxs kamoloti, o'z-o'zini tarbiyalash.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida yosh avlodni ma'naviy jihatdan barkamol, hayotiy qiyinchiliklar oldida bukilmaydigan, o'z maqsadi sari qat'iyat bilan intiladigan shaxslar etib tarbiyalash ta'lim-tarbiya tizimining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylandi. Axborot oqimining keskin ko'payishi, virtual muhitning hayotga chuqur kirib borishi va tez o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlar yoshlardan nafaqat bilimdonlikni, balki kuchli ichki irodani ham talab qilmoqda. Zero, eng chuqur bilim ham agar u qat'iyat va matonat bilan mustahkamlanmagan bo'lsa, birinchi to'siq oldidayoq kuchsizlanib qolishi mumkin.

Iroda — insonning o'z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish, ko'zlangan maqsadga erishish yo'lidagi ichki va tashqi to'siqlarni yengib o'tish qobiliyatidir. Matonat esa ana shu irodaning uzoq muddatli sinovlar davomida so'nmasligi, mag'lubiyat va yo'qotishlardan keyin ham ruhan sinmaslik fazilati sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur ikki xislat bir-birini to'ldirib, shaxsning hayotiy barqarorligini ta'minlaydi.

Xalqimizning boy ma'naviy merosida bunday fazilatlarni o'zida mujassam etgan siymolar ko'p. Ular orasida Zahiriddin Muhammad Bobur alohida o'rin tutadi. U o'n ikki yoshida taxtga o'tirib, umri davomida ko'plab mag'lubiyat, xiyonat, judolik va sarsonlikni boshdan kechirgan bo'lsa-da, har safar qaytadan oyoqqa turib, oxir-oqibat yirik saltanatga asos solgan, shu bilan birga, nodir badiiy va ilmiy asarlar yaratgan. Boburning hayot yo'li yoshlar uchun shunchaki tarixiy ma'lumot emas, balki iroda va matonat qanday tarbiyalanishini ko'rsatuvchi jonli darslik vazifasini o'tashi mumkin. Tezisning maqsadi — ana shu hayotiy saboqlarni tizimlashtirib, ularni zamonaviy tarbiya amaliyotiga tatbiq etish yo'llarini asoslashdan iborat.

1. Bobur shaxsiyatida iroda va matonatning ildizlari

Boburning irodaviy fazilatlari bolalik va o'smirlik yillaridanoq shakllana boshlagan. 1494-yilda otasi Umarshayx Mirzoning kutilmaganda vafot etishi o'n ikki yoshli shahzodani Farg'ona mulkining taqdiri uchun mas'ul shaxsga aylantirdi. Bu yoshda tengdoshlari hali o'yin-kulgi bilan band bo'lgan bir paytda Bobur tashqi dushmanlar tazyiqi, ichki fitnalar va saroy a'yonlarining manfaatparastligi qurshovida qaror qabul qilishga majbur bo'ldi. Erta zimmaga tushgan mas'uliyat uning xarakterini toblagan dastlabki maktab bo'ldi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bu jarayonda oila muhiti, xususan, buvisi Eson Davlatbegimning o‘rni beqiyos bo‘lgan. Bobur o‘z xotiralarida buvisini aql-zakovatli, tadbirkor va uzoqni ko‘ra oladigan ayol sifatida tilga oladi, uning maslahatlari ko‘plab murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tanlashga ko‘mak berganini e’tirof etadi. Bu holat bugungi tarbiya uchun ham muhim xulosani beradi: yoshlarda irodaning shakllanishi ko‘p jihatdan ularning yonida ishonchli, dono va qo‘llab-quvvatlovchi kattalar bo‘lishiga bog‘liq.

Boburning irodasi faqat harbiy-siyosiy maydondagi qat’iyat bilan cheklanmaydi. U yoshligidanoq ilm-fan, she’riyat, tarix va tabiatni kuzatishga katta qiziqish bilan qaragan. Doimiy yurishlar, sarguzashtlar va xavf-xatarlar ichida ham kitob mutolaasini, ijod bilan shug‘ullanishni tark etmagani uning aqliy mehnatga bo‘lgan intizomli munosabatidan dalolat beradi. Demak, Bobur misolida iroda ma’naviy-intellektual kamolot bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi va aynan shu uyg‘unlik uni o‘z davrining ko‘plab hukmdorlaridan ajratib turadi.

2. Mag‘lubiyatdan saboq chiqarish — Bobur hayotining asosiy darsi

Bobur hayotidagi eng ibratli jihat — uning ko‘plab muvaffaqiyatsizliklarga uchrab, har gal ulardan qayta qad rostlay olganidir. U Samarqandni bir necha bor egallagan, biroq turli sabablarga ko‘ra uni qo‘lda saqlab qola olmagan. Ayniqsa, 1501-yilda Shayboniyxon bilan Saripul yaqinidagi jangdagi mag‘lubiyat va undan keyingi qamal kunlari uning hayotidagi eng og‘ir sinovlardan biri bo‘lgan. Ochlik, qo‘shinning tarqalib ketishi, yaqinlarining tark etishi kabi holatlar har qanday odamni tushkunlikka solishi mumkin edi.

Shundan so‘ng Bobur bir muddat boshpanasiz, oz sonli sodiq kishilari bilan tog‘u toshlarda sarson-sargardon kezib yurdi. U bu kunlarni yashirmay, ochiq-oydin bayon qiladi, o‘z ojizliklarini ham, qayg‘u-alamlarini ham tan oladi. Ammo eng muhimi shundaki, bunday ruhiy holat uni harakatsizlikka mahkum etmadi. 1504-yilda u Kobulni egallab, yangi davlat barpo etishga kirishdi. Bu voqea yoshlar uchun muhim saboq beradi: mag‘lubiyat — hayotning nihoyasi emas, balki yangi yo‘l izlash uchun turtki bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy psixologiyada “psixologik barqarorlik” yoki “rezilyentlik” deb ataladigan tushuncha — insonning stress, yo‘qotish va muvaffaqiyatsizliklardan keyin tiklanish qobiliyati — Bobur shaxsiyatida yorqin ko‘rinadi. U har bir muvaffaqiyatsizlik sabablarini tahlil qilgan, xatolarini tan olgan va keyingi qadamlarini puxtaroq rejalashtirgan. Masalan, keyinchalik Hindistonga qilgan yurishlarida u avvalgi tajribalarini inobatga olib, qo‘shinni puxta tayyorlagan, zamonaviy harbiy texnika va taktikadan unumli foydalangan. Natijada 1526-yilda Panipat jangida o‘zidan bir necha barobar ko‘p qo‘shinga ega Ibrohim Lodi ustidan g‘alaba qozondi.

Bu holatni yoshlar tarbiyasiga ko‘chiradigan bo‘lsak, imtihondagi muvaffaqiyatsizlik, sport musobaqasidagi mag‘lubiyat yoki kasbiy yo‘ldagi ilk qiyinchiliklarga qanday munosabatda bo‘lish masalasi oldinga chiqadi. Bobur tajribasi shuni ko‘rsatadiki, xatoni tan olish zaiflik emas, aksincha, ichki kuch belgisidir. Yoshlarga muvaffaqiyatsizlikni shaxsiy fojia sifatida emas, balki o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qilishni o‘rgatish — iroda tarbiyasining asosiy shartlaridan biridir.

3. “Boburnoma” — o‘z-o‘zini tarbiyalash maktabi

“Boburnoma” jahon memuar adabiyotining nodir namunalaridan biri bo‘lib, unda muallif o‘z hayotini, zamondoshlari faoliyatini, tabiat, shahar va xalqlar turmushini haqqoniy tasvirlaydi. Asarning tarbiyaviy qimmati shundaki, Bobur o‘zini ideal qahramon sifatida ko‘rsatishga urinmaydi. U o‘z xatolarini, noto‘g‘ri qarorlarini, hatto zaif lahzalarini ham yashirmaydi. Bunday samimiylik va o‘ziga tanqidiy nazar bilan qarash o‘z-o‘zini tarbiyalashning eng yuksak ko‘rinishidir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Asarda Bobur kishilarga baho berishda ham xolislikka intiladi: hatto raqiblarining yaxshi fazilatlarini e'tirof etadi, yaqinlarining kamchiliklarini ko'rsatishdan tortinmaydi. Bu esa yoshlarda tanqidiy fikrlash, adolatli mulohaza yuritish va shaxsiy his-tuyg'ularni oqilona nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish uchun boy material beradi. Irodali inson faqat tashqi to'siqlarni emas, balki o'z ichidagi g'azab, hasad, xudbinlik kabi illatlarni ham yengishga qodir bo'lishi lozim.

Boburning kundalik yozish odati zamonaviy pedagogikada "refleksiya" deb ataladigan jarayonga juda yaqin. Har bir kun yoki voqea yakunida o'z faoliyatini tahlil qilish, nimaga erishilgani va nimada xato qilinganini qayd etish insonda o'zini anglash va maqsadli harakat qilish odatini mustahkamlaydi. Shu bois o'quvchi va talabalarga kundalik yuritish, o'z yutuq va kamchiliklarini muntazam qayd etib borish mashg'ulotlarini tavsiya etish Bobur an'anasining amaliy davomi bo'la oladi.

Bobur ijodi faqat "Boburnoma" bilan cheklanmaydi. Uning she'riy devoni, aruz ilmiga oid risolasi, fiqhga bag'ishlangan "Mubayyan" asari va o'zi ixtiro qilgan "Xatti Boburiy" yozuvi shundan guvohlik beradiki, eng og'ir sharoitda ham u aqliy mehnatdan to'xtamagan. Uning quyidagi ruboiysi esa axloqiy qarashlarining qisqa, ammo teran ifodasidir:

Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,
Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.
Yaxshi kishi ko'rmagay yomonliq hargiz,
Har kimki yomon bo'lsa, jazo topqusidur.

Ushbu misralarda ezgu amalning ertami-kechmi o'z samarasini berishiga ishonch ifodalangan. Bunday ishonch insonni qiyin vaziyatlarda ham to'g'ri yo'ldan og'ishmaslikka, yaxshilik qilishda sabotli bo'lishga undaydi. Demak, Bobur talqinida iroda axloqiy mezonlardan ajralgan holda emas, balki ezgulik va adolat xizmatida bo'lgan kuch sifatida tushuniladi.

4. Ahdga sodiqlik va o'zini yengish matonati

Bobur hayotidagi eng ta'sirli voqealardan biri 1527-yildagi Xanva jangi oldidan yuz bergan. Rano Sango boshchiligidagi ulkan qo'shin qarshisida Bobur lashkarlari orasida tushkunlik va qo'rquv kayfiyati kuchaygan edi. Ana shunday paytda Bobur avvalo o'zidan boshlashga qaror qildi: u yillar davomida odatlanib qolgan ichimlikdan butunlay voz kechishga ahd qildi, oltin-kumush idishlarni sindirib, kambag'allarga ulashdi. So'ngra u askarlari oldida so'zlab, ularni nomus va or-hayo uchun kurashishga chorladi, sarkardalar esa o'limgacha birga bo'lishga qasamyod qildilar.

Bu voqea iroda tarbiyasining eng muhim tamoyillaridan birini — "o'zini yengish"ni yaqqol namoyon etadi. Boshqalarni ortidan ergashtirishni istagan kishi avvalo o'z nafsi va zararli odatlari ustidan g'alaba qozonishi kerak. Bugungi yoshlar uchun bu saboq ayniqsa dolzarb: zararli odatlar, raqamli qaramlik, vaqtni behuda sarflash kabi illatlarga qarshi kurashda tashqi nazoratdan ko'ra ichki qat'iyat ancha samarali bo'ladi. Yoshlarni o'z oldiga aniq va amalga oshirsa bo'ladigan ahd qo'yishga va unga sodiq qolishga o'rgatish iroda tarbiyasining samarali usulidir.

Boburning farzandi Humoyunga bo'lgan munosabati ham ibratlidir. Rivoyatlarga ko'ra, Humoyun og'ir xastalikka chalinganda Bobur uning to'shagi atrofida aylanib, o'g'lining dardini o'ziga olishni Yaratgandan so'ragan. Ushbu rivoyat, birinchi navbatda, otalik mehri, fidoyilik va mas'uliyatning ramzi sifatida xalq xotirasida saqlanib qolgan. Bobur o'g'liga yozgan maktublarida ham uni sabr-toqatli, adolatli, mehnatkash bo'lishga, ishni kechiktirmaslikka, xalqqa g'amxo'rlik qilishga da'vat etadi. Bu nasihatlar bugun ham ota-onalar va murabbiylar uchun tarbiya dasturi bo'la oladi.

5. Bobur saboqlarini yoshlar tarbiyasiga tatbiq etish yo'llari

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bobur merosining tarbiyaviy salohiyatini amalga oshirish uchun uni faqat tarix yoki adabiyot darslarida yodlatiladigan ma'lumotlar to‘plami sifatida emas, balki yoshlarning shaxsiy tajribasi bilan bog‘lanadigan faol o‘quv materiali sifatida taqdim etish zarur. Shu maqsadda quyidagi yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Birinchidan, keys-stadi usulidan foydalanish. Bobur hayotidagi muayyan vaziyatlar — Samarqandni yo‘qotish, Kobulga yo‘l olish, Xanva jangi oldidagi qaror — muammoli vaziyat sifatida o‘quvchilarga taqdim etiladi. Ular “Siz Bobur o‘rnida bo‘lganingizda qanday yo‘l tutgan bo‘lardingiz?” degan savol asosida bahs yuritadilar. Bu usul tarixiy voqeani shaxsiy tanlov darajasiga olib chiqib, irodaviy qaror qabul qilish ko‘nikmasini mashq qildiradi.

Ikkinchidan, refleksiv kundalik yuritish. “Boburnoma” an'anasiga tayangan holda talabalarga bir oy davomida o‘z maqsadlari, erishgan natijalari va duch kelgan qiyinchiliklarini qayd etib borish topshirig‘i beriladi. Davr yakunida kundalik tahlil qilinib, shaxsiy o‘sish dinamikasi muhokama etiladi.

Uchinchidan, “shaxsiy ahd” loyihasi. Bobur Xanva jangi oldidan qilgan ahdidan ilhomlanib, har bir o‘quvchi o‘zi uchun muayyan muddatga zararli odatdan voz kechish yoki foydali ko‘nikmani shakllantirish majburiyatini oladi. Murabbiy bu jarayonni kuzatib, rag‘batlantirib boradi. Bunday mashg‘ulot irodaning amaliy mashqi vazifasini bajaradi.

To‘rtinchidan, badiiy asarlar va san'at vositalaridan foydalanish. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” romani, Bobur she'riyati, u haqidagi hujjatli va badiiy filmlar asosida muhokamalar, insho va sahna ko‘rinishlari tashkil etish yoshlarning hissiy idrokiga ta'sir ko‘rsatib, tarixiy shaxs obrazini yaqinroq va tushunarliroq qiladi.

Beshinchidan, sayohat va o‘lkashunoslik tadbirlari. Andijondagi Bobur nomidagi bog‘ va muzey majmuasiga, Bobur bilan bog‘liq tarixiy maskanlarga ekskursiyalar uyushtirish, mahalliy tarixiy manbalar bilan tanishtirish yoshlarda milliy g‘urur va tarixiy xotirani mustahkamlaydi. Shu bilan birga, sport-sayohat tadbirlari jismoniy chidamlilik va jamoaviy matonatni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Oltinchidan, murabbiylik (mentorlik) tizimini rivojlantirish. Bobur hayotida buvisi va sodiq maslahatchilarining roli bo‘lgani kabi, bugungi yoshlar uchun ham tajribali ustozlar, muvaffaqiyatga sabot bilan erishgan zamondoshlar bilan muntazam uchrashuvlar o‘tkazish ularning hayotiy yo‘l tanlashida muhim tayanch bo‘ladi.

Ushbu yo‘nalishlar bir-birini to‘ldirgan holda kompleks tarzda qo‘llanganda yuqori samara beradi. Muhimi, tarbiyachi Bobur obrazini mukammal, xatosiz qahramon sifatida emas, balki xato qiladigan, qayg‘uradigan, lekin har safar qayta turadigan tirik inson sifatida ko‘rsatishi lozim. Aynan shunday talqin yoshlarga “men ham bunga qodirman” degan ishonchni beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Zahiriddin Muhammad Boburning hayot yo‘li iroda va matonatning tarixiy timsoli sifatida yosh avlod tarbiyasi uchun bitmas-tuganmas manba hisoblanadi. Uning erta yoshda zimmasiga tushgan mas'uliyatni ko‘tara olgani, ko‘plab mag‘lubiyatlardan keyin ham qayta qad rostlagani, o‘z nafsini yengib, ahdiga sodiq qolgani hamda eng og‘ir sharoitda ham ilm va ijoddan to‘xtamagani zamonaviy yoshlar uchun aniq va hayotiy namunadir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Bobur saboqlari asosida yoshlarda iroda va matonatni shakllantirish quyidagi tamoyillarga tayanishi lozim: mag‘lubiyatni o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qilish; o‘z-o‘zini tahlil qilish va refleksiya odatini rivojlantirish; ichki intizom va ahdga sodiqlikni mashq qildirish; irodani axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish; kattalarning qo‘llab-quvvatlovchi ishtirokini ta'minlash. Bu

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

tamoyillarni ta'lim jarayoniga interfaol usullar orqali joriy etish yoshlarning hayotiy qiyinchiliklarga bardoshli, maqsadga intiluvchan va ma'naviy barkamol shaxslar bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. — Toshkent: Sharq, 2002.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Devon (She'rlar). — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Qodirov P. Yulduzli tunlar: roman. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. 2016-yil 14-sentabr, O'RQ-406-son.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.